

ISSN 2227-2844

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

№ 1 (260) СІЧЕНЬ

2013

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

№ 1 (260) січень 2013

Частина I

Засновано в лютому 1997 року (27)
Свідоцтво про реєстрацію:
серія КВ № 14441-3412ПР,
видане Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.

Збірник наукових праць внесено до переліку
наукових фахових видань України
(історичні науки)
Постанова президії ВАК України від 14.10.09 №1-05/4

Журнал включено до переліку видань реферативної бази даних
«Україніка наукова» (угода про інформаційну співпрацю
№ 30-05 від 30.03.2005 р.)

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 5 від 21 грудня 2012 року)

Виходить двічі на місяць

Засновник і видавець –
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – доктор педагогічних наук, професор **Курило В. С.**

Заступники головного редактора –

доктор педагогічних наук, професор **Савченко С. В.**

Випускаючі редактори –

доктор історичних наук, професор **Бурьян М. С.**,

доктор медичних наук, професор **Виноградов О. А.**,

доктор філологічних наук, професор **Галич О. А.**,

доктор педагогічних наук, професор **Горошкіна О. М.**,

доктор сільськогосподарських наук, професор **Конопля М. І.**,

доктор філологічних наук, професор **Синельникова Л. М.**,

доктор педагогічних наук, професор **Харченко С. Я.**

Редакційна колегія серії «Історичні науки»:

Члени редакційної колегії:

Головний редактор –
Бурьян М. С., доктор
історичних наук, професор
Заступник
головного редактора –
Грицьких І. В.,
кандидат історичних наук,
доцент
Відповідальний
секретар –
Савенков В. В.,
кандидат історичних наук,
доцент

Борисова О. В., доктор історичних наук, професор
Віднянський С. В., доктор історичних наук, професор
Гієсов Т. Г., доктор історичних наук, професор
Гончар Б. М., доктор історичних наук, професор
Дончевський Г. Н., доктор економічних наук, професор
Дьомін О. Б., доктор історичних наук, професор
Качараба С. П., доктор історичних наук, професор
Климов А. О., кандидат історичних наук, професор
Михальський І. С., доктор історичних наук, професор
Посохов С. И., доктор історичних наук, професор
Реснт О. П., доктор історичних наук, професор
Рубель В. А., доктор історичних наук, професор
Савенкова І. Ю., кандидат історичних наук, доцент
Фісанов В. П., доктор історичних наук, професор
Хазанов А. М., доктор історичних наук, професор

Редакційні вимоги до технічного оформлення статей

Редколегія «Вісника» приймає статті обсягом 4 – 5 сторінок через 1 інтервал, повністю підготовлених до друку. Статті подаються надрукованими на папері в одному примірнику з додатком диска. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word (*.doc, *.rtf) шрифтом № 12 (Times New Roman) на папері формату А-4; усі поля (верхнє, нижнє, правє й лівє) — 3,8 см ; верхній колонтитул — 1,25 см , нижній — 3,2 см .

У верхньому колонтитулі зазначається: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № ** (***) , 2012.

Статті у «Віснику» повинні бути розміщені за рубриками.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний). Ініціали і прізвище автора вказуються в лівому верхньому кутку (через рядок від УДК) з відступом 1,5 см (відступ першого рядка), шрифт жирний. Назва статті друкується через рядок великими літерами (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела подаються в квадратних дужках після цитати. Перша цифра — номер джерела в списку літератури, який додається до статті, друга — номер сторінки, наприклад: [1, с. 21] або [1, с. 21; 2, с. 13 – 14]. Бібліографія і при необхідності примітки подаються в кінці статті після слова «Список використаної літератури» або після слів «Список використаної літератури і примітки» (без двокрапки) у порядку цитування й оформляються відповідно до загальноприйнятих бібліографічних вимог. Бібліографічні джерела подаються підряд, без відокремлення абзацем; ім'я автора праці (або перше слово її назви) виділяється жирним шрифтом.

Статтю закінчують 3 анотації обсягом 8 рядків українською, російською та англійською мовами із зазначенням прізвища, ім'я та по-батькові автора, назви статті та ключовими словами (3 – 5 термінів).

Стаття повинна супроводжуватися рецензією провідного фахівця (доктора, професора).

На окремому аркуші подається довідка про автора: (прізвище, ім'я, по батькові; місце роботи, посада, звання, учений ступінь); адреса навчального закладу, кафедри; домашня адреса; номери телефонів (службовий, домашній, мобільний).

ЗМІСТ

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

1. **Дегтярьов С. І.** Професіоналізація бюрократичного апарату Російської імперії у контексті розбудови системи освіти (перша чверть ХІХ ст.)..... 5
2. **Ладига О. І.** Окупаційна діяльність угорських військ на території України під час війни з СРСР (1941 – 1944 рр.).... 17
3. **Священко З. В.** Роль та значення селянської общини у проекті аграрної реформи Редакційної комісії Міністерства внутрішніх справ Російської імперії 27

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

4. **Бурьян М. А.** Російсько-турецька війна (1877 – 1878): південно-кавказький театр бойових дій..... 33
5. **Набока О. В.** Ч. В. Лежандр та політика США відносно Тайваню в 60 – 70-х роках ХІХ ст. 45
6. **Пилипенко В. В.** Генрі Кіссінджер про роль Ірану у зовнішній політиці США на Близькому та Середньому Сході в епоху «холодної війни» (1946 – 1979 рр.)..... 56
7. **Сосюкіна О. О.** Культурно-мистецькі відносини між Китайською Народною Республікою та Україною в 1950 – 1960 роки..... 63
8. **Харьковский Р. Г.** Англо-французский договор 1890 г. и обострение колониального соперничества в Африке..... 70

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

9. **Безега Т. М.** Особливості економічного розвитку Карпатської України..... 81
10. **Забудкова О. А.** Об'єднання цукрозаводчиків 70 – 80-х рр. ХІХ ст. як передумова монополізації цукрової галузі..... 91
11. **Кацero В. О.** Політичні сили і благодійництво в Україні на рубежі ХХ – ХХІ ст. (на прикладі діяльності фонду «Соціальний захист»)..... 98
12. **Короткова О. О.** Правові і матеріальні основи соціальних змін в українському селі в умовах аграрної реформи 1906 – 1917 рр. 104
13. **Левицька Н. М.** Студенти-гуманітарії України в контексті боротьби за свої права і свободи (друга половина ХІХ ст.). 112
14. **Петриків В. І.** Устрій, людність, соціально-економічний розвиток села Довге (Гірське) у ХVІ – ХVІІІ ст. 123

15. **Поляков А. В.** Конституційне будівництво в Українській Народній Республіці доби Директорії (листопад 1918 – початок 1921 рр.)..... 130
16. **Чумак О. Т.** Влияние немецких переселенцев на социально-экономическое развитие Юга Российской империи (1820 – 1914 гг.)..... 137

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

17. **Краснікова О. В.** Хозарський каганат і становлення Київської держави у IX – X століттях..... 146
18. **Крюков В. Г.** Логіка і діалектика розуміння етноніму “бурджан” / بُرْجَان / у творах “описового” жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя..... 155
19. **Машевский О. П.** Чинник Чорноморських проток у міжнародних відносинах: західна історіографія проблеми... 164
20. **Нефьодов Д. В.** Рух Опору на Півдні України у вітчизняній історіографії 90-х рр. XX ст. 174
21. **Тупчієнко-Кадирова Л. Г.** Деякі аспекти класифікації листів (на прикладі архівної творчої спадщини композитора Мейтуса Ю. С.)..... 190
- Відомості про авторів**..... 195

УДК 930.2 = 411.21 «08/09»

В. Г. Крюков

**ЛОГІКА І ДІАЛЕКТИКА РОЗУМІННЯ СЕМАНТИКИ ЕТНОНІМУ
«БУРДЖАН» / بُرْجَان / У ТВОРАХ «ОПИСОВОГО» ЖАНРУ
АРАБСЬКОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ПИСЕМНОЇ ТРАДИЦІЇ ДОБИ
РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ**

На наш час у арабістичному джерелознавстві виникло міркування, згідно з яким деякі етноніми, що містяться у творах учених Арабського халіфату IX–X ст., являють собою конструкти, тобто схеми, створені цими вченими для описання реальності у залежності від їх власних уявлень. Саме тому дані конструкти не можна уважати за відображення самої реальності. Одним із таких конструктів, на думку деяких дослідників, є етнонім «бурджан» [4, с. 15]. Належить відзначити, що дане міркування являє собою формально-логічний підхід до розуміння семантики названого етноніму. Ми вважаємо, що саме поняття «семантика», тобто виявлення значень певних термінів та зміну цих значень у часовому вимірі по суті є діалектичною категорією. Тому, на нашу думку, сучасним орієнталістам доцільно дотримуватися існуючих нині методологічних підходів до інтеграції ідеографічного і номотетичного методів пізнання історії. Адже саме така методологічна позиція забезпечує той рівень проникнення у реконструювання історичного процесу, на якому є можливим визначення його тенденцій, логіки їх розвитку, та зв'язків, що відтворюють загальний розвиток історичного процесу через окремі події, які виявляє історичний опис [10, с. 41]. Тому метою даного дослідження є аналіз ступеня відповідності семантики поданого у творах учених Арабського халіфату етноніму «бурджан» історичним реаліям, що існували на різних етапах його семантичного розвитку в якості історичного феномену.

У попередній науковій статті, посвяченій проблемі визначення семантики етноніму «бурджан» подана версія щодо етимології цього етноніму, згідно з якою первісною його формою є термін «бургар», що у арабській писемній традиції означав угро-тюркську кочову етнічну спільність, відому під самоназвою «болгари» [6, с. 189]. Разом з цим, належить також ураховувати іншу, більш обґрунтовану, на наш погляд, версію, згідно з якою етимологія цього етноніму пов'язана з терміном «burgani», який міститься у латинських писемних документах доби раннього середньовіччя [3, с. 11; 17, I, s. 24]. Дійсно, найбільш рання згадка про кочову етнічну спільність болгар, означену етнічною назвою «burgani», подана у творі візантійського історика VI ст. Захарія Рітора [9, с. 165]. Доцільно зазначити, що у латинському алфавіті відсутня літера, яка означає звук «ж», і тому в романських мовах цей звук іноді означається буквою «g» (наприклад у французьких словах «général»,

«magistralement», «geignement»). Щодо арабської мови, то там існує літера «джім» / ج /, яка означає схожий звук «дж». Отже, можна припустити, що саме у останній вимові літеру «g» даного етноніму розуміли перекладачі на арабську мову античних, латинських та сирійських писемних документів, що працювали у заснованому в часи правління халіфа Абу-л-‘Аббаса ‘Абдаллаха ал-Ма‘муна (813 – 833 pp.) багдадському науковому центрі, відомому як «Будинок Мудрості» / بَيْتُ الْحِكْمَةِ / [22, s. 157–158]. Саме таким чином, на наш погляд, латинський етнонім «burgani» отримав форму написання арабською графікою, відому як «бурджан» / بُرْجَانُ /.

У вище згаданій нашій науковій статті розглянута семантика досліджуваного етноніму, що подана у творах учених, які були прихильниками так званого «астрономічного» жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя. Дане ж дослідження присвячене аналізу еволюції семантики етнічної назви «бурджан», наявної у «описовому» жанрі згаданої традиції, який сформувався у другій половині IX ст. На відміну від математичної поглибленості першого жанру, арабська описова географія мала суто прикладний характер, і тому інформація про етнос, означений назвою «бурджан», яка міститься у творах представників цього жанру, має значно більше змістовне навантаження та сюжетну різноманітність [7, с.49, 58–59]. Тому ця інформація являє для нас предмет особливої уваги.

Найбільш ранні за часом свого походження згадування етнічної назви «бурджан» містяться у творі «Книга шляхів і царств» / كِتَابُ الْمَسَالِكِ وَالْمَمَالِكِ /, написаному близько 272 р. Г. (885–886 pp. по Р. Х.) Абу ал-Касимом ‘Убайдаллахом ібн Хурдазбігом [19, s. 390]. Вельми незрозумілим є перелік правителів, підвладних шаху Ардаширу Папакану (226 – 241), засновнику іранської династії Сасанідів, серед яких згадується правитель «бурджан» / بُرْجَانُ شَاهٍ / [15, p. 17]. Зважаючи на те, що у цьому переліку названий також правитель аланів / أَلَانُ شَاهٍ /, нами висловлено версію, що назва «бурджан-шах» може означати хана Кубрата (635 – 642), що очолив військово-політичний союз болгарських кочових орд, який у візантійських писемних документах доби раннього середньовіччя означався найменуванням «Велика Болгарія» / *παλαία Βουλγαρία* / [23, p. 545–546; 19, s. 503–504]. Дана версія обґрунтовується тим фактом, що названий військово-політичний союз на сході межував з територією, яка була залюднена кавказькими аланами [8, с. 126]. Таким чином, імовірним є те, що дана інформація була запозичена Ібн Хурдазбігом із якихось більш ранніх за часом свого походження писемних документів.

Зовсім інше семантичне значення етноніму «бурджан» простежується у описанні просторового розташування провінцій Візантійської імперії, що знаходяться «поза протокою [Босфор]» / خَلْفَ الْخَلِيجِ /, тобто на захід від названої протоки [15, p. 105]. Згідно з повідомленням самого Ібн Хурдазбіга, джерельний матеріал цього

описання був запозичений цим ученим із книги арабського автора першої половини IX ст. Мусліма ібн Абу Мусліма ал-Джармі. Під час завоювання візантійцями у 837–838 р. по Р. Х. прикордонного мусульманського міста Зібатра, яке локалізується в місцевості Віраншахр, розташований на півдні сучасної Туреччини [2, с. 114], ал-Джармі потрапив у полон [12, III, р. 1234–1236; 16, р. 169], і майже 8 років пробував у якості палацового служника при особі візантійського імператора Феофана (829–842). Маючи доступ до державних документів і, можливо, до імператорських архівів, ал-Джармі одразу ж після повернення із полону написав книгу, що являла собою описання сучасної йому Візантійської імперії і сусідніх з нею країн [19, с. 28–29; 17, I, с. 60]. За повідомленням ал-Джармі, запозиченим Ібн Хурдазбігом, «країна бурджан» / بلاد بُرْجَان / розташовується на захід від Фракії / ثَرَاقِيَّة /, на північ від Македонії / مَقْدُونِيَّة /. Отже, у даному випадку йдеться про Дунайську Болгарію першої половини IX ст.

Із твору ал-Джармі був запозичений також перелік країн, розташованих на північ від мусульманської Іспанії / الأندلس /. У цьому переліку країна бурджанів названа після Італії / رُومِيَّة /, поперед країною слов'ян / الصَّقَالِيَّة /, яка, у свою чергу, передує Аварському каганату / الأَبَر /, володіння якого охоплювали Середньо-Дунайську низовину [15, р. 92]. Деякі дослідники дотримуються версії, що в даному випадку йдеться про королівство Бургундію [17, I, с. 67, 80]. Втім, на нашу думку, належить урахувати просторове спрямування цього переліку в напрямі із південного заходу на північний схід. Отже, у цьому спрямуванні після Італії розташовані прилеглі до північно-східного узбережжя Адріатичного моря землі, залюднені слов'янською етнічною спільністю словенців. У 826 р., після переможних бойових дій проти франків збройних сил Дунайської Болгарії, очолюваних ханом Омуртагом, ця держава запровадила свій контроль над Східною Славонією, пониззям ріки Тиса, і Трансильванією, тобто над тими землями, які з південного заходу та з півдня прилягали до Середньо-Дунайської низовини [13, р. 158, 173]. Викладені факти надають нам підставу стверджувати, що у даному фрагменті тексту «Книги шляхів і царств» назва «бурджан» означає Дунайську Болгарію та її населення.

У творі арабського географа початку X ст. Абу 'Алі Ахмада ібн Руста «Книга коштовних дорогоцінностей» / كِتَابُ الْأَعْلَاقِ النَّفِيْسَةِ /, написаному в 903 р. [20, р. XXII; 5, с. 159; 17, II, (II), с. 8], «країна бурджан» міститься у запозиченому із твору астронома середини IX ст. Абу ал-'Аббаса Мухаммада ібн Касіра ал-Фаргані «Книга про небесні рухи та збірка знання про зірки» / كِتَابُ الْحَرَكَاتِ السَّمَاوِيَّ وَجَوَامِعَ عِلْمِ النُّجُومِ / описанні шостого і сьомого «кліматів» Землі та місцевостей, розташованих поза останнім «кліматом» [14, р. 98; 21, р. 38]. Згідно з даними, наведеними у цьому описанні, шостий «клімат» сягає «країни бурджан» після того, як, простягаючись зі сходу на захід, минає місто Константинополь / الْقُسْطَنْطِينِيَّة /, а сьомий «клімат» – після того, як

перетинає Чорне море / بَحْرُ الرُّومِ /. Таким чином, у розглянутому описанні просторове розташування «країни бурджан» є тотожним географічному положенню саме Дунайської Болгарії.

На особливу увагу заслуговує інформація, яка міститься у розділі «Держава ал-бурджан» / مَمْلَكَةُ البُرْجَانِ / твору анонімного автора X ст., що відомий як «Звістки часу» / أَخْبَارُ الزَّمَانِ / [1, с. 74–75]. Зокрема, у цьому розділі повідомляється про те, що «ал-бурджан» воюють з візантійцями / الرُّومِ /, зі слов'янами / الصَّقَالِيَّةِ /, і з хозарами / الخَزَرِ /. Можна впевнено стверджувати, що тим регіоном, який одночасно межував з володіннями згаданих етносів, могли бути Дністро-Дунайське межиріччя та землі, які простягаються на південь від Нижнього Дунаю до гірського пасма Стара Планина, тобто саме та територія, яка у X ст. входила до складу заснованого у 679 р. болгарською ордою унногундурів Болгарську державу, столицею якої стало місто Пліска [11, с. 60–62, 120–124, 156–219]. Описання язичницьких обрядів та звичаїв бурджанів, що наведені у даному творі, а також фіксація натурального характеру господарства та ознак родоплемінної організації збройних сил цієї етнічної спільності свідчать про походження даної інформації від часів, які були значно віддаленими у минуле від 865 р. – дати прийняття дунайськими болгарами християнства. Разом з цим, повідомлення про продаж бурджанами візантійцям невольників-слов'ян, та про ідентичний поховальним звичаям гуннів і тюрків обряд трупоспалення, що існував у середовищі цієї етнічної спільності, [19, с. 205–206], надають підставу уважати, що йдеться про тих тюрко-болгар, які ще не були асимільовані слов'янами і являли собою окрему від слов'ян панівну верству населення Дунайської Болгарії. Таким чином, на нашу думку, час походження даної інформації доцільно визначити серединою VIII ст.

Джерельний матеріал творів арабського ученого середини X ст. Абу ал-Хасана 'Алі ібн ал-Хусайна ал-Мас'уді «Золоті луки і родовища коштовностей» / مَرْوَجُ الزَّهَبِ وَمَعَادِنُ الْجَوَاهِرِ /, та «Книга вказівки і спостереження» / كِتَابُ التَّنْبِيهِ وَالْإِشْرَافِ /, у якому наведені звістки про етнічну спільність «бурджан», являє собою розповіді з історії Візантії. Зокрема, заслуговує на увагу розповідь про війни «бурджан» з названою країною під час правління «Константина, сина Єлени» / قُسْطَنْطِينَ بْنِ هِلَانَةَ /, тобто імператора Константина Великого (306 – 337) [18, II, р. 311, 314; 16, р. 141–142], який правив задовго до появи у Східній Європі кочових орд болгар. Доцільно ураховувати той факт, що дана розповідь була запозичена ал-Мас'уді із візантійських писемних документів, і тому вона є відображенням помилкового поширення візантійськими хроністами семантики відомого їм етноніма «Βουλύαροι» на ті етнічні спільності, що перебували в степах Дніпро-Дунайського та Дністро-Прутського межиріччя у першій половині IV ст., а саме на остготів-грейтунгів, вестготів-тервінгів, а також на алано-сарматів. Щодо розповіді про дарунок візантійським імператором Маврікієм (582 – 602) іранському шаху Парвізу / أَبْرَوِيزِ / невольниць – дочок правителів «бурджан» [18, II, р. 220],

то ми вважаємо, що вона відображує збройні сутички між візантійцями та ворожою їм болгарською ордою кутригурів, яка під час правління названого імператора кочувала донецько-придніпровськими степами [1, с. 85–98]. Щодо дунайських болгар, то вони також означені етнонімом «бурджан» у розповіді про втручання болгарського хана Тервела / طرقال / у боротьбу за владу між патрікієм Леонтієм (імператор у 695 – 698 рр.) та Юстиніаном II Рінотметом (685–695 і 705–711 рр.) [16, р. 164–165].

Щодо подій візантійської історії пізніших часів, то етнонім «бурджан» міститься у розповідях про війни Візантії з сусідами державами, та про династичну боротьбу, яка відбувалася у цій імперії. У першому із названих сюжетних спрямувань досліджуваний етнос показаний у якості як союзника, так і супротивника Візантії. Зокрема, повідомляється про загибель імператора Никіфора / نقفور / під час війни з бурджанами, яка відбулася у 193 р. Г. (808 р. по Р. Х.) [16, р. 168]. Імовірно є те, що в даному фрагменті йдеться про війну Никіфора I (802–811) з болгарським ханом Крумом (802–815), яка в дійсності відбулася у 811 р. Разом з цим, згадується про участь правителів бурджанів у якості союзників імператора Феофіла / ثوفيل / у бойових діях проти мусульманських міст «Зібатра» / زبطرة / і «Малатийя» / ملطية / у 223 р. Г. (837 р. по Р. Х.) [18, VII, р. 133]. Дане повідомлення доцільно співвіднести з війною візантійського імператора Феофіла (829–842) проти Арабського халіфату, під час якої візантійські збройні сили оволоділи містом Самосата.

Отже, семантика етноніму «бурджан», що міститься у творах прихильників «описового» жанру арабської писемної традиції доби раннього середньовіччя, є багатозначною. Ця багатозначність, на нашу думку, визначена різноманітністю писемних документів, із яких була запозичена інформація про етнічну спільність, означену названим етнонімом. Якщо систематизувати семантичні значення етноніму «бурджан» відповідно до часу походження інформації про даний етнос, то виявляється наступне. Назва «бурджан» означає: 1. Етнічні спільності, що у першій третині IV ст. пробували у степах, які після гунської навали були залюднені угро-тюркськими ордами, на котрі згодом поширилася самоназва «болгари»; 2. Болгарську орду кутригурів, яка наприкінці VI – на початку VII ст. кочувала у донецько-придніпровських степах; 3. Військово-політичний союз угро-тюркських кочівників середини VII ст., що відомий під назвою «Велика Болгарія»; 3. Населення Дунайської Болгарії.

Грунтуючись на викладеному, можемо стверджувати, що етнонім «бурджан» означає реальні етноси, які існували на різних етапах етноісторичного розвитку південно-західної частини Східної Європи протягом доби раннього середньовіччя, і саме тому його належить уважати не за конструкт, який не підлягає науковому опрацюванню, а за історичний феномен, тобто за своєрідне і особливе історичне явище, яке відображує реалії часів його існування. Додамо до висловленого, що у

творах арабських авторів другої половини X ст. – прихильників «класичної школи» арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя етнонім «бурджан» відсутній. Втім, для означення Дунайської Болгарії почав використовуватися інший етнонім, а саме «булгар» / بُلْغَار /. Студіювання еволюції семантики останнього буде здійснене нами у наступних наукових працях.

Список використаної літератури

1. **Артамонов М. И.** История Хазар / М. И. Артамонов; [отв. ред. Л. Н. Гумилев]. – Л.: Гос. Эрмитаж, 1962. – 523 с.
2. **Васильев А. А.** Византия и арабы: политические отношения Византии и арабов за время Аморийской династии // Записки историко-филологического факультета Императорского Санкт-Петербургского университета / А. А. Васильев. – СПб.: Тип. И. Н. Скороходова, 1900. – XII, 210, [2], 183 с.
3. **Гаркави А. Я.** Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (с половины VII до конца IX века по Р. Х.) / А. Я. Гаркави. – СПб.: Имп. АН, 1870. – IX, 308 с.
4. **Калинина Т. М.** Этноним бурджан ал-Хорезми и Агапия Манбиджского как конструкт / Т. М. Калинина // XV сходовознавчі читання А. Кримського. До 140-річчя А. Ю. Кримського та 20-ї річниці Інституту сходовознавства імені А. Ю. Кримського (Київ, 20 – 21 жовтня 2011 р.) / [орг. к-т: Л. В. Матвеева, Д. А. Радівілов та ін.]. – К.: Інститут сходовознавства, 2011. – С. 11–15.
5. **Крачковский И. Ю.** Избранные сочинения : в 6 т. / И. Ю. Крачковский; [пред. ред. кол. В. А. Гордлевский. – М.–Л.: АН СССР, 1954–. – Т. IV: Арабская географическая литература / [отв. ред. Г. В. Церетели]. – 1957. – 919 с.
6. **Крюков В. Г.** Еволюція семантики етноніму «бурджан» / بُرْجَان / у творах «астрономічного» жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Історичні науки. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. – №6 (241). – Ч. I. – С. 189–201.
7. **Крюков В. Г.** Писемні джерела Арабського халіфату IX – X ст. про етноісторичні процеси на території України: дис. ... доктора іст. наук: 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / В. Г. Крюков. – К., 2010. – 518 с.
8. **Крюков В. Г.** Сведения арабских географов конца IX – первой половины X века о странах и народах Западной, Центральной и Юго-Восточной Европы: дис. кандидата ист. наук: 07.00.09 – историография и источниковедение / В. Г. Крюков. – Л., 1987. – 257 с.
9. **Пигулевская Н. В.** Сирийские источники по истории СССР / Н. В. Пигулевская; [отв. ред. В. В. Струве]. – М.–Л.: АН СССР, 1941. – XLI, 172 с.
10. **Степин В. С.** Генезис социально-гуманитарных наук (философский и методологический аспекты) / В. С. Степин // Вопросы философии. – М.: Наука, 2004. – № 12. – С. 37–43.
11. **Тьпкова-Займова В.** По някой въпроси за етническите промени на Балканите през VI-VII вв. / В. Тьпкова-Займова // Известия на Института за история.

Отдел за исторически и педагогически науки. – София: Българската академия на науките, 1963. – 229 с. 12. **Annales** quos scripsit Abu Djafar Mohammed ibn Djarir at-Tabari cum aliis / [edidit M. J. de Goeje; recensuerunt Jacob Barth et Theodor Noldeke]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1871–1889. – Secunda series. – Vol. III. – XIX, 2017, [12] p. 13. **Annales** regni francorum inge ab 741 usque ad a 829. qui dicuntur annales laurissenses maiores et Einhardi / [post ididit G. H. Pertzii; recognition Fridericus Kurze]. – Hannoverae: Hahn, 1896. – XX, 204 p. 14. **Kitab** al-a'lak an-nafisa auctore Abu Ali Ahmed ibn Omar ibn Ruste et Kitab al-Boldan auctore Ahmed ibn Abi Jakub ibn Wadih al-Katib al-Jakubi // Bibliotheca geographorum arabicorum / [edidit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1870–1894. – Pars VII. – 1892. – VIII, 373 p. 15. **Kitab** al-Masalik wa'l Mamalik (Liber viarum et regnorum) auctore Abu' Kasim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordadbeh et Excerpta e Kitab al-Kharadj auctore Kodama ibn Dja'far // Bibliotheca geographorum arabicorum / [edidit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1870–1894. – Pars VI. – 1889. – XXIII, 216, 308 p. 16. **Kitab** at-tanbih wa'l ischraf auctore al-Masudi. Accendunt indices et glossarium ad tomos VII et VIII // Bibliotheca geographorum arabicorum / [edidit M. J. de Goeje]. – Lugduni Batavorum: Verlag von E. J. Brill, 1870–1894. – Pars VIII. – 1894. – XLIX, 508 p. 17. **Lewicki T.** Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny / T. Lewicki; pod redakcja Gerarda Labudy. Z prac Kierownictwa Badań nad Początkami Państwa Polskiego (1949–1953) i Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk (1954). – Wrocław – Kraków: Wydawnictwo polskiej Akademii nauk. – T. I. – T. II (część I). – T. II (część II), 1956, 1969, 1977. – 383, XIV s.; 159 s.; 151 s. 18. **Maçoudi.** Les Prairies d'or / [texte et traduction par C. Barbier de Meynard et Pavet de Courteill] // Société Asiatique: collection d'ouvrages orientaux. – P.: Edition «Imprimerie Imperiale», 1864–1877. – Tome premier. – XII, 572, [8] p. – Tome deuxième. – V, 467, [7] p. – Tome troisième. – 464, [10] p. – Tome quatrième. – XI, 480, [8] p. – Tome septième. – X, 438, [11] p. – Tome huitième. – X, 446, [11] p. 19. **Marquart J.** Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnologische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9 und 10 Jahrhunderts (ca. 840–940) / von J. Marquart. – Leipzig: Dieterich, 1903. – L, 557 s. 20. **Miquel A.** La géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du 11e siècle. Géographie et géographie humaine dans la littérature arabe des origines à 1050 / par A. Miquel – P.: La Haye Mouton, 1967. – XLIX, 420 p. 21. **Muhammedis** Filii Ketiri Ferganensis qui volgo Alfraganus dicitur Elementa Astronomica. Arabice et Latine. Cum notis ad res exoticas sive Orientales, quae in iis Occurant / [edidit Jacob Golius]. – Amstelodami: Opera Jacobi Golii, 1669. – 238, 288 p. 22. **Mžik H.** Ptolemaeus und die Karten der arabischen Geographen / von H. Mžik // Der Islam: zeitschrift für Geschichte und kultur des islamischen orientis / herausgegeben von C. H. Bekher in Berlin und H. Ritter in Hamburg. – Berlin und Leipzig: Verlag «Walter de Gruyter und Co.», 1915. – Band 6. –

Heft 2–5. – 335 s. 23. **Theophanis** Chronographia / [ex recensione Joannis Classeni] // Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae / [edidit emendatio et copiosior, consilio B. G. Niebuhrii. Opera eiusdem Niebuhrii. J. Bekkeri, L. Schopeni, G. Dindoffii. Aliorumque philologorum parata]. – Bonnae: Impensis E. Weberi, 1828–1898. – Vol. I. – № 2. – 1839. – LIV, 786 p.

1. أخبار الزمان و من أباده الجدثان و عجائب البلدان... تصنيف أبي الحسن علي بن الحسين بن علي المسعودي... مطبعة عبد الحميد أحمد حنفي. القاهرة، 1348 هـ / 1938 م.

Крюков В. Г. Логика и диалектика понимания этнонима «бурджан» / بُرْجَان / в сочинениях «описательного» жанра арабской географической письменной традиции периода раннего средневековья

В статье на основе анализа текстов сочинений ученых Арабского халифата, которые относятся к «описательному» жанру арабской географической письменной традиции периода раннего средневековья, выявлены изменения семантики этнонима «бурджан» на разных этапах этногенеза болгар. Определено, что в сочинениях ученых Арабского халифата IX–X веков данный этноним обозначает реальные этносы, на которые распространилось самоназвание «болгары». Поэтому автор считает, что этноним «бурджан» являет собой исторический феномен, то есть своеобразное и особенное историческое явление, которое отображает реалии времени его существования.

Ключевые слова: этноним «бурджан», «описательный» жанр, арабская письменная традиция, период раннего средневековья, конструкт, исторический феномен, семантика, этимология, этнос.

Крюков В. Г. Логіка і діалектика розуміння етнімі «бурджан» / بُرْجَان / у творах «описового» жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя

У статті на засадах джерелознавчого аналізу текстів творів учених Арабського халіфату, що належать до «описового» жанру арабської географічної писемної традиції доби раннього середньовіччя, виявлені зміни у семантиці етнімі «бурджан» на різних етапах етногенезу болгар. Виявлено, що творах учених Арабського халіфату IX – X століть названий етнімі означає реальні етнічні спільності, на які поширювалася самоназва «болгари». Автор уважає, етнімі «бурджан» являє собою історичний феномен, тобто своєрідне і особливе історичне явище, яке відображує реалії часів його існування.

Ключові слова: етнімі «бурджан», «описовий» жанр, арабська писемна традиція, доба раннього середньовіччя, конструкт, історичний феномен, семантика, етимологія, етнос.

Krukov V. G. The logic and dialectics of understanding of the ethnonym «burgan» in the works of «descriptive genre» of Arabic geographical tradition during the early Middle Ages

Based on a wide range of primary sources related to «descriptive genre» of Arabic geographical tradition of the early Middle Ages, the article is devoted to the analysis of the ethnonym «burgan» and its semantic considering on differing stages of ethnogenesis of the Bulgares. It has been found that in the works of the Arabian Caliphate scholars of IX – X cr the given ethnonym designates real ethnic groups which called themselves as Bulgares. This is why the author considers that ethnonym «burgan» is historical phenomenon, namely, original and peculiar historical occurrence that is reflect of reality of the historical period, when it existed.

Keywords: ethnonym «burgan», «descriptive genre», period of the early Middle Ages, «construct», historical phenomenon, semantics, etymology, ethnos.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2012 р.

Прийнято до друку 29.11.2012 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. Безега Тетяна Михайлівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник інституту політичної регіоналістики Ужгородського національного університету.

2. Бурьян Марія Анатоліївна – асистент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

3. Дегтярьов Сергій Іванович – кандидат історичних наук, докторант Київського національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

4. Забудкова Ольга Андріївна – аспірантка кафедри історії України Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

5. Кацєро Віталій Олександрович – головний спеціаліст Головного управління взаємодії з громадськістю та у справах національностей і релігій Донецької облдержадміністрації.

6. Короткова Олена Олександрівна – асистент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донбаського державного технічного університету.

7. Краснікова Ольга Вікторівна – аспірант кафедри історії України Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

8. Крюков Віктор Григорович – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

9. Ладиґа Олександр Іванович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

10. Левицька Надія Миколаївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Національного університету харчових технологій.

11. Машевський Олег Петрович – доктор історичних наук, професор кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

12. Набока Олександр Вікторович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

13. Нефьодов Дмитро Валерійович – аспірант кафедри історії України Навчально-наукового інституту історії та права Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського.

14. Петриків Володимир Іванович – студент V курсу Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка.

15. Пилипенко Вікторія Вікторівна – магістрант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

16. Поляков Андрій Вікторович – магістр права, адвокат Донецької обласної колегії адвокатів.

17. Священко Зінаїда Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та правознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

18. Сосюкіна Олена Олегівна – аспірантка кафедри всесвітньої історії Чорноморського державного університету імені Петра Могили;

19. Тупчієнко-Кадирова Люція Георгіївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри документознавства ВП «Кіровоградський факультет КНУКіМ» Київського Національного університету культури і мистецтв.

20. Чумак Ольга Трохимівна – викладач суспільно-політичних дисциплін Кіровоградського транспортного технікуму.

21. Харковський Руслан Геннадійович – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка".

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(історичні науки)

№ 1 (260) січень 2013

Частина I

Відповідальні за випуск:

д-р і. н., проф. М. С. Бурьян,
к. і. н. В. В. Савенков,
к. і. н. І. Ю. Савенкова

Здано до склад. 21.11.2012 р. Підп. до друку 21.12.2013 р.
Формат 60×84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 22,90. Наклад 200 прим. Зам. № 52.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Тел. / факс: (0642) 58-03-20
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3459 від 09.04.2009 р.